Berit Gullikstad
Dr.art., førsteamanuensis/forsker
Institutt for tverrfaglige kulturstudier
NTNU
7491 Trondheim
73 59 02 18
berit.gullikstad@ntnu.no

Interseksjonalitet – et fruktbart begrep

Gjennomslagskraft

Begrepet «interseksjonalitet» har vist seg å være meget potent i betydningen å ha gjennomslagskraft. Da Kimberlé W. Crenshaw lanserte det i artikkelen «Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics» var det som en beskrivende metafor for sammenvevningen av maktdimensjonene kjønn og «rase» (Crenshaw 1989). Kjerneinnholdet i begrepet viser til sammenvevningen eller sammenfiltringen av flere differensierende sosiale kategorier og hva det betyr for individet, sosiale praksiser, institusjonelle ordninger, og kulturelle forståelser med hensyn til maktrelasjoner. I løpet av de siste 15 årene har begrepet fått en veldig internasjonal spredning, det tematiseres og debatteres på internasjonale konferanser og i egne numre av de store kjønnsforskningstidsskriftene. Det har blitt betegnet som det viktigste bidraget til kjønnsforskningen (McCall 2005). I Sverige snakkes det om den interseksjonelle vendingen (Mattson 2010) og i Tyskland om et paradigmeskifte i kjønns- og queerforskningen (Kerner 2012). Hvorfor det da i Norge verken har ført til noen stor omfavnelse eller til debatt, er et spørsmål jeg skal ligge. Det jeg skal gjøre er å si noe om hva jeg oppfatter begrepet gir og derigjennom komme med et bud på hvorfor interseksjonalitet har fått en slik gjennomslagskraft.

På tross av gjennomslagskraften har mange likevel spurt om hva som er nytt med dette begrepet i forhold til tidligere diskusjoner om relasjonene kjønn, klasse, «rase» og seksualitet. Forståelsen av at kjønn og «rase» måtte ses i sammenheng var ikke ny; her finnes lange historiske tråder tilbake til midten av 1800-tallet (Brah og Phoenix 2004; hooks 1981). En rekke andre forskere har dessuten utviklet andre begreper – som «the matrix of domination» (Collins 1991), «interlocking system of oppression» (Razack 1998), «transversalisme»

(Yuval-Davis 1997) og «det nomadiske subjekt» (Braidotti 1994) – som kan hevdes å være nært beslektet med interseksjonalitet (Lykke 2003).

Crenshaw påpekte imidlertid ett forhold som jeg vil si framstod som nytt i forhold til tidligere diskusjoner: Hun framviste effektene av at både lovgivningen og de politiske interesseorganisasjonene i USA virket til å konstruere en forståelse av individet som bærer av én enkel sosial bestemmelse – enten kjønn eller «rase». I den praktiske politikken og i rettsapparatet produserte en slik forståelse både rangering og marginalisering av ulike subjektsposisjoner, og svarte arbeiderkvinner var de som gjentakende ble marginalisert. Begrepet interseksjonalitet tematiserte i denne sammenhengen hva som blir effektene når oppmerksomheten rettes mot enkle og avgrensede kategorier, nemlig ekskluderende prosesser – et tema som har vært og er både sentralt og problematisk i feminismen og i feministisk teori (Davis 2008). Denne innsikten, sammen med økende oppmerksomhet rundt migrasjon og minoritetsproblematikk i Europa spesielt, men også globalt, forklarer i alle fall noe av den internasjonale spredningen av interseksjonalitet i forskning og som politikk. I Norge har det, som i mange andre land i Europa, ført til en politisk debatt om og gjennomføring av en flerdimensjonal likestilings- og/eller diskrimineringslovgivning (Lotherington 2010), og fungerer nå også som et grunnlag for all likestillingspolitikk (NOU 2012:15).

Et annet spørsmål som har blitt omfattende debattert er om interseksjonalitet er et fruktbart begrep i forskning. Dette spørsmålet angår begrepets teoretiske og metodologiske status. Er det et teoretisk begrep? I så fall, hva står det for og er det god teori? Kan det si noe om hvordan strukturell undertrykking og marginalisering finner sted? Kan det bidra til utviklingen av konkrete metoder eller bare av heuristiske? Disse debattene er preget av at begrepet gjennom sine geografiske, disiplinære og vitenskapeteoretiske reiser (Said 1983), har blitt transformert og dermed mer åpent; som at det blir preget av det kontekstuelle og lokale både nasjonalt/historisk og i disiplinene (Knapp 2005; Lewis 2009). Mens noen ser dette som

et problem, hevder andre at det er produktivt (Davis 2008; Lewis 2009; Yuval-Davis 2006). Reisene har dessuten falt sammen i tid med andre store vitenskapsteoretiske bevegelser innen feministisk teori, som poststrukturelle, postkoloniale og queerteoretiske tilnærminger. Interseksjonalitet kan slik beskrives som et nodalpunkt for ulike diskurser om kompleksitet (Lykke 2005).

I innledningsartikkelen i antologien *Likestilte norskheter. Om kjønn og etnisitet*, valgte vi (Anne-Jorunn Berg, Anne Britt Flemmen og jeg) å se interseksjonalitet som et sensitiverende begrep om kompleksitet og som en metodologisk huskeregel (Berg mfl. 2010). Med andre ord ga vi ikke interseksjonalitet et bestemt teoretisk innhold eller status, og heller ingen bestemte metodiske føringer. Ut fra en slik posisjon kunne vi kanskje like gjerne ha droppet interseksjonalitetsbegrepet og snakket mer om kompleksitet. På den andre siden var det en hensikt med antologien å prøve ut hvordan interseksjonalitet metodisk kunne forskes fram i empiriske analyser. Det var nettopp denne utprøvingen vi oppfattet som nytt i norsk sammenheng.

Jeg skal videre i denne lille artikkelen ta utgangspunkt i transformasjonen av begrepet på dets reise fra disiplinene juss og rettsvitenskap i USA til samfunnsvitenskapelige disipliner her i Skandinavia. Denne reisen har ført til at det har kunnet legges svært forskjellig innhold i begrepet, både vitenskapsteoretisk og metodologisk. Jeg skal meget kort vise hvordan dette nedfeller seg i spørsmålet om sosiale kategorier, i forståelse av makt og maktrelasjoner og på hvilke nivåer interseksjonalitet kan utforskes, blant annet ved å trekke på eksempler fra egen forskning. Mitt sluttpoeng er at begrepets åpenhet for transformasjoner så langt har vært fruktbart, at det gir ny kunnskap og at dette langt på vei kan forklare gjennomslagskraften.

Metaforer og sosiale kategorier

I Sverige var et av temaene i den store debatten om «interseksjonalitet» i 2003–2005, hvorvidt begrepet bare er en metafor og i så fall om det er en god metafor (Carbin og Tornhill 2004)? Eller finnes det andre metaforer og begreper som griper prosesser og mekanismer om samvirkende sosiale differensieringer bedre? Crenshaw har gitt et tydelig innhold til sin metafor, når hun beskriver veikrysset (intersection) som et møte mellom «Rasismegaten», «Kolonialismen» og «Patriarkatsveien» (Yuval-Davis 2005). Hennes metafor beskriver mange sideordnede eller additive dimensjoner, strukturer eller akser som møtes og legges til hverandre, slik at det kan snakkes om dobbel eller trippel undertrykking, men uten at det sier noe om hvordan selve sammenvevningen av dimensjonene foregår. Siden det ser ut til at kategoriene opprettholdes som separate, kan denne forståelsen ha sammenheng med begrepets opphav i rettighetstenkningen i juss- og politikkfeltet (Kerner 2012; Lewis 2009; Staunæs og Søndergaard 2006).

I den europeiske og nordiske tenkningen om interseksjonalitet er det like fullt en bredere forståelse av begrepet med vekt på selve sammenvevningen av kategorier som har vært dominerende. Ut fra en mer poststrukturalistisk tilnærming har sosialpsykologene Staunæs og Søndergaard introdusert et annet bilde enn det strukturelle veikrysset. De snakker om «rotete tilblivelsesrom» (Staunæs og Søndergaard 2006). Deres innfallsvinkel innebærer å være opptatt av hva som skjer nettopp i selve krysset eller i rommet. Her kan vi ikke på forhånd si hvilke kategorier som inngår i sammenvevningen eller i krysset, og heller ikke om en kategori er mer dominerende enn andre. Metaforen «rotete tilblivelsesrom» kan forstås som et sted hvor det meste er mulig. Det er et sted som ikke bare skaper undertrykkelse, men også nye identitets- og handlingsmuligheter; det er ikke bare et sted for utvikling av underkastelsesstrategier, men også av motstandsstrategier og overskridende subjektposisjoner.

De to metaforene, «veikrysset» vs. «rotete tilblivelsesrom», bygger på vesensforskjellige forståelser og tilnærminger til sosiale kategorier. I Crenshaws beskrivelse av veikrysset ligger det en forståelse av at kjønn, «rase» og klasse, som samfunnsstrukturer, skaper relativt faste, stabile og uforanderlige kategorier som er vesensforskjellige fra hverandre, som for eksempel «svart arbeiderklassekvinne» og «hvit middelklassemann», og at disse kategoriene allerede eksisterer forut for produksjonen av dem. Metaforen «rotete tilblivelsesrom» bygger på sin side på den innsikten at sosiale kategorier er effekter av utsagn og handlinger og ikke noe man er eller har. Kategorier er ikke noe som bare angår eller former for eksempel etniske minoriteter eller kvinner. Alle posisjoneres i forhold til etnisk tilhørighet, kjønn, seksualitet, religion, klasse, alder, funksjonalitet og andre mulige forskjellsskapende kjennetegn som virker bestemmende på liv og identitet. Hva som gjør at noen bestemte subjektposisjoner blir markerte, mens andre konstitueres som umarkerte og nøytrale, er ikke noe som kan bestemmes på forhånd, men blir til i lokale og historiserte kontekster (Staunæs 2003). Dette innebærer også at det ikke på forhånd er mulig å definere hvilke metakategorier som kjønn, «rase», seksualitet, alder osv. som vil være i virksomhet. Et sentralt poeng er derfor at kategorier kan bli styrket eller svekket avhengig av hvordan de samvirker. Men det betyr også at kjønn ikke bestandig vil være en sentral dimensjon, noe som kan være problematisk å forholde seg til for kjønnsforskere (Lykke 2003).

Makt

Crenshaw er opptatt av at økonomiske, sosiale og politiske samfunnsstrukturer skaper maktrelasjoner som primært marginaliserer svarte arbeiderklassekvinner. I artikkelen «Mapping the margins» (2006/1994) diskuterer hun hvordan dette skaper strukturell interseksjonalitet og politisk interseksjonalitet. Mens den strukturelle interseksjonaliteten omhandler de individuelle og kollektive erfaringer som ulike grupper gjør ut fra sin

bestemthet i sosiale kategorier, beskriver politisk interseksjonalitet den marginaliseringen som skjer i politiske organer og organisasjoner. Politisk interseksjonalitet er derfor et enklere begrep å forholde seg til. Slik Crenshaw beskriver det så er makt stabilt ujevnt fordelt mellom de interseksjonelle sosiale kategoriene. Det er dermed mulig å lese inn en binær maktforståelse her som opprettholder kategoriene, dvs. at enten så har man makt eller så er man maktesløs. En hovedkritikk som rettes mot Crenshaw, er derfor at denne tilnærmingen ikke viser noen endringspotensialer for marginaliserte posisjoner (Lykke 2005; Yuval-Davis 2005; Staunæs og Søndergaard 2006).

En kritikk mot en mer flytende og kontekstuell tilnærming til interseksjonalitet er at det forståes og benyttes primært om ulike kategoriers relasjon til hverandre og at maktdimensjonen forsvinner (Mattson 2010:8). En tidlig kritikk i Sverige, som er blitt gjentatt flere ganger, er faren for at begrepet kan utvannes, ufarliggjøres og miste sitt kritiske potensial ved å bli en sovepute for hvite feminister som ikke reflekterer over egen maktposisjon (Carbin og Tornhill 2004; de los Reyes og Mulinari 2005; Mattson 2010). I Crenshaws kritikk av krisesenterbevegelsen er det et sentralt poeng at den nettopp ikke maktet å se at voldsutsatte kvinner ikke er en homogen kategori, og at denne blindheten kunne føre til ytterligere marginalisering av de minoriserte (Crenshaw 2006 (oppr.1994)).

I den nevnte innledningsartikkelen arbeidet vi fram noen mer operasjonelle analytiske begreper for å få et grep om hvordan ulikhetsskaping skjer og hvordan makt blir en dimensjon i denne skapingen, uten dermed å fastholde makt som en stabil, binær og hierarkisk relasjon (Berg, Flemmen mfl. 2010:19). Her benyttet vi først og fremst begrepet «minoritetsgjøring» (Brah 2003) og begrepet «majoritetsinkluderende prosesser» (Staunæs 2003; Staunæs og Søndergaard 2006). Begge disse begrepene bygger på en foucauldiansk maktforståelse, og viser til hvordan subjektposisjoner som førstehet, normalitet og majoritet på den ene siden og annethet i form minoritet på den andre produseres som relasjonelle kategorier. For å få et grep

om hvordan slike produksjoner foregår, trakk vi på «doing gender» forståelser, og understreket i tillegg at praksis er forgrunn. Dette betyr at virkelighet – som kategorier og fenomener som minoritet(er) og majoritet eller andre sosiale «problemer» *gjøres* gjennom praksiser som igjen skaper konstituerende prosesser. Fenomener og sosiale problemer er altså ikke noe som allerede eksisterer og venter på å bli oppdaget for så å bli betegnet og eventuelt bli funnet en løsning på, men produseres gjennom alle slags praksiser, det være seg i hverdagslivet, institusjoner og gjennom makrostrukturer (Mol 2005). Dette tilsvarer Carol Bacchis forståelse av «problemet» i politikkstudier, hvor problemet som politikken skal løse, blir til gjennom de representasjonene løsningen(e), det vil si praksis, produserer (Bacchi 1999).

Av røttene til interseksjonalitetsbegrepet i kjønnsforskningen er den kraftigste *Black feminism*, som har kritisert den vestlige feminismen for å være ekskluderende gjennom en tendens til å standardisere eller universalisere den hvite middelklassekvinnen. Det kan derfor hevdes at interseksjonalitet først og fremst handler om å destabilisere dominante kategorier, og at begrepet peker på nødvendigheten av å gjøre et destabiliserings- eller forandringsarbeid. Gjennom å benytte et analytisk blikk for destabiliserende praksiser, viser artiklene i antologien *Likestilte norskheter* (2010) at det finnes en stor motstand mot å destabilisere den tette relasjonen mellom kjønnslikestilling og norskhet, enten det er i politikkfeltet, i arbeidslivet eller i akademia. Artiklene viser at kjønnslikestilling holdes fast på som uttrykk for det norske, gjennom vedvarende rasialisering og kulturalisering av innvandrede kvinner og menn, og gjennom forskjellige assimileringsprosesser. Slik (re)produseres norskhet og kjønnslikestilling som majoritetsposisjoner.

Nivåer

Det siste punktet jeg skal ta opp er spørsmålet om interseksjonalitet egner seg best til å studeres på et spesifikt nivå. De to tilnærmingene jeg har presentert adskiller seg ved å være primært opptatt enten av samfunnsstrukturer eller av individuelle subjektposisjoner. I den tyske debatten argumenteres det nå med at innholdet i det nye interseksjonalitetsparadigmet innebærer å studere kompleksitet mellom makrostrukturer som lover og politikk, mesoinstitusjonelle normer og ordninger og hverdagslige praksiser på mikronivået (Kerner 2012). I Skandinavia har spesielt Paulina de los Reyes og Diana Mulinari (2005) vært opptatt av at det grunnleggende aspektet ved begrepet er å forstå selve interseksjonen mellom de individuelle, institusjonelle og strukturelle nivåene. Dette er viktig for å kunne undersøke hvordan undertrykkende strukturer artikuleres og forsterker hverandre. Sammenfiltringen av individuelle handlinger, institusjonelle praksiser, normer, rutiner og strukturelle relasjoner skaper, slik de los Reyes og Mulinari ser det, spesifikke former for maktutøvelse.

Da jeg leste boka til de los Reyes og Mulinari, var det nettopp deres understrekning av sammenfiltring av nivåene som inspirerte mest. Det samsvarte med det jeg hadde vært opptatt av i doktoravhandlingen min hvor jeg utforsket hvordan forståelser av kjønn var tett forbundet med organisatorisk og institusjonell praksis og velferdsstatspolitikk (Gullikstad 2002). I min artikkel i antologien trakk jeg dette videre til å omfatte ikke bare kjønn, men også etnisitet/«rase» og seksualitet (Gullikstad 2010). Her rettet jeg oppmerksomheten mot hvordan daglige arbeidsrutiner, arbeidsdeling og organisatoriske strategier og tiltak på arbeidsplasser – i dette tilfellet sykehjemsavdelinger – virket til å produsere majoritets- og minoritetsposisjoner i arbeidsstokken. Utgangspunktet for analysen var arbeidsplasser som rekrutterte bredt både med hensyn til kjønn, etnisk bakgrunn og seksuell orientering, og som hadde som mål å være likestilte og inkluderende. Utad virket dette som vellykkede arbeidsplasser, innad var det tydelige konflikter, varierende i styrke og omfang, spesielt knyttet til etnisitet, men også til kjønn. For å kunne forstå konfliktene var et av spørsmålene

på hvilke måter forståelser av kjønn, etnisitet/«rase» og seksualitet var innvevd i organisatoriske arbeidsrutiner som produserte lokale kategorier som «god omsorg» «dårlig omsorg», «den gode pleieren» «den dårlige pleieren» og lignende. Svaret som ble analysert fram, var at den hvite, norske, heteroseksuelle kvinnelige pleieren var den subjektposisjonen som ubetinget ga innhold til kategorien «den gode pleieren». Alle andre posisjoner, som for eksempel «hvit, utenlandsk mannlig pleier», «norsk homofil mannlig pleier», «svart kvinnelig pleier» kunne det bli stilt spørsmål ved, og som i nærmere angitte situasjoner ble til minoritetsposisjoner i betydningen «ikke kompetente pleiere».

Avslutning

Slik jeg ser det, kunne ikke denne tette sammenvevingen av diskursive forståelser av kjønn, etnisitet/«rase» og seksualitet, slik de kom til uttrykk gjennom institusjonelle praksiser, ha vært analysert fram uten et blikk for interseksjonalitet som kompleksitet. Crenshaws strukturelle tilnærming ville ikke ha fungert for å analysere fram denne. Min vei for å komme dit startet med å fatte interesse for åarbeide med de mange forskjellige tilnærmingene til interseksjonalitetsbegrepet. Det åpnet mange, og for meg nye, epistemologiske dører. Sannsynligvis gjelder dette ikke bare for meg, men kan være en del av forklaringen på begrepets store gjennomslagskraft. Begrepets åpenhet for transformering gir en mulighet til å se noe vi ikke har sett før: Det låser ikke fast, men stimulerer tvert imot til å gjøre (feministiske) analyser på nye måter.

Litteratur

Bacchi, Carol Lee 1999. *Women, Policy and Politics. The Construction of Policy problems*. London, Thousand Oaks, New Dehli, Singapore: SAGE

Berg, Anne-Jorunn, mfl. 2010. «Innledning: Intereseksjonalitet, flertydighet og metodologiske utfordringer». I Anne-Jorunn Berg, Anne Britt Flemmen og Berit Gullikstad (red.): *Likestilte norskheter. Om kjønn og etnisitet*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.

Brah, Avtar 2003. «Diaspora, Border and Transnational Identities Anne-Jorunn. I Reina Lewis og Sara Mills (red.): *Feminist Postcolonial Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Brah, Avtar og Ann Phoenix 2004. «Ain't I A Woman? Revisiting Intersectionality». *Journal of International Women's Studies* 5 (3):75–86.

Braidotti, Rosi 1994. *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Comtemporary Feminist Theory*. New York: Columbia University Press.

Carbin, Maria og Sofie Tornhill 2004. «Intersektionalitet – ett oanvändbart begrepp?» *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (3):111–114.

Collins, Patricia Hill 1991. *Black Feminist Thought. Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York og London: Routledge.

Crenshaw, Kimberlé Williams 1989. «Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics». *The University of Chicago Legal Forum* 14:538–554.

Crenshaw, Kimberlé Williams 2006 [1994]. «Mapping the margins. Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color». *Kvinder, kön & forskning* (2–3):7–20.

Davis, Kathy 2008. «Intersectionality as buzzword: A sosiology of science perspective on what makes a feminist theory successful». *Feminist Theory* 9 (1):67–85.

de los Reyes, Paulina og Diana Mulinari 2005. *Intersektionalitet – Kritiska reflektioner över o(jam)likhetens landskap*. Lund: Liber AB.

Gullikstad, Berit 2002. *Kvinnelig livsoppgave – mannlig lønnsarbeid? Kjønn og arbeid under velferdsstatens oppbygging ca. 1945–70*. Trondheim: Historisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet.

Gullikstad, Berit 2010. «Når likestilling blir ulikhet. Interseksjonalitet i arbeidslivet». I Anne-Jorunn Berg , Anne Britt Flemmen og Berit Gullikstad (red.): *Likestilte norskheter. Om kjønn og etnisitet*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.

hooks, bell 1981. *Ain't I a Woman? Black women and feminism*. Boston: South End Press.

Kerner, Ina 2012. «Questions of intersectionality: Reflections on the current debate in German gender studies». *European Journal of Women´s Studies* 19 (2):203–218.

Knapp, Gudrun-Axeli 2005. «Race, Class, Gender. Reclaiming Baggage in Fast Travelling Theories». *European Journal of Women´s Studies* 12 (3):249–265.

Lewis, Gail 2009. «Celebrating Intersectionality? Debates on a Multi-faceted Concept in Gender Studies: Themes from a Conference». *European Journal of Women´s Studies* 16 (3):203–210.

Lotherington, Ann Therese 2010. «LDO er løsningen – hva er problemet? En analyse av opprettelsen av likestillings- og diskrimineringsombudet». I Anne-Jorunn Berg, Anne Britt Flemmen og Berit Gullikstad (red.): *Likestilte norskheter. Om kjønn og etnisitet*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.

Lykke, Nina 2003. «Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen». *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (1):47–56.

Lykke, Nina 2005. «Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter». *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (2–3):7–18.

Mattson, Katarina 2010. «Genus och vithet i den intersektionella vändingen». *Tidskrift för genusvetenskap* (1–2):7–22.

McCall, Leslie 2005. «The complexity of Intersectionality». *Signs* 30 (3):1771–1802.

Mol, Annemari 2005. *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Durham, London: Duke University Press.

NOU 2012:15. *Politikk for likestilling.* Oslo.

Razack, Sherene H. 1998. *Looking white people in the eye: gender, race, and culture in courtrooms and classrooms*. Toronto Buffalo: University of Toronto Press.

Said, Edward W. 1983. *The world, the text, and the critic*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Staunæs, Dorthe 2003. «Where have all the subjects gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification». *NORA, Nordic Journal of Women's Studies* 10 (2):101–110.

Staunæs, Dorthe og Dorte Marie Søndergaard 2006. «Intersektionalitet – udsat for teoretisk justering». *Kvinder, køn & forskning* (2–3):43–56.

Yuval-Davis, Nira 1997. «Ethnicity, gender relations and multiculturalism». I P.Werbner og T. Modood (red.): *Debating cultural hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London og New Jersey: Zed Books.

Yuval-Davis, Nira 2005. «Gender mainstreaming och intersektionalitet». *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (2–3):7–29.

Yuval-Davis, Nira 2006. «Intersectionality and Feminist Politics». *European Journal of Women´s Studies* 13 (3):193–209.